शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोत व्यक्तिको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्ति गर्नको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
लक्ष्मण कुमार मिश्र
एम एड दोस्रो वर्ष
क्याम्पस क्रमाङ्क. : ३७/२०६५
परीक्षा क्रमाङ्क : २०४००४६/२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. : ४०६६२–८८

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र सङ्काय
सुरुङ्गा, झापा
वि.सं.२०७५

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

कनकाई नगरपालिका–३, सुरुङ्गा (झापा)

स्था. : २०४७

☎ ०२३-५५०१५३

Fax : ०२३-५५०८५३

Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.

प.सं.

मिति :............................

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००४६/२०६६ का छात्र लक्ष्मण कुमार मिश्रले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा **शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोत व्यक्तिको भुमिका** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु। यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु।

मिति :०४ नोभेम्बर २०१८

योन्देन सुनुवार

शोध निर्देशक

Scanned by CamScanner

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका-३, सुरुङ्गा (झापा)
स्था : २०४७
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.
मिति :............................

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्ष परीक्षा क्रमाङ्क २०४००४६/२०६६ का छात्र लक्ष्मण कुमार मिश्रले शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोत व्यक्तिको भुमिका शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिवाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

नाम/थर	पद	हस्ताक्षर
१. सहायक प्रा. मोहनप्रसाद ओली	विभागीय प्रमुख	....
२. सहायक प्रा. योन्देन सुनुवार	शोध निर्देशक	....
३. प्रा.डा. प्रदिपचन्द्र गौतम	वाह्य परीक्षक	....

मिति : १८ जनवरी २०१९

Scanned by CamScanner

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत शोधपत्र लेखन (Ed. 598) विषयको आवश्यकता पूरा गर्ने हेतुले शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गएिको छ ।

यस शोधपत्र तयार पार्न प्रस्तावना स्वीकृत गरी आवश्यक वातावरण र अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा, झापाका क्याम्पस प्रमुख उप –प्राध्यापक श्री विकासप्रसाद उप्रेती र शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमूख सहायक प्राध्यापक श्री मोहन प्रसाद ओली प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोध लेखनको अध्ययनको क्रममा निकट रही निरन्तर सल्लाह सुझाव र मार्ग निर्देशनका साथ उत्प्रेरणा दिई सहयोग पुऱ्याउन ुहुने शोध निर्देशक आदरणीय सहायक प्राध्यापक श्री योन्देन सुनुवार प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । अभिमुखीकरणमा अमूल्य सल्लाह, सुझाव तथा मार्ग दर्शन गर्नु हुने शिक्षा शास्त्र विभागका आदरणीय प्राध्यापक ज्यूहरु प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु । अध्ययनको सिलसिलामा प्रत्यक्ष परोक्ष रुपमा अध्ययन क्षेत्रमा विभिन्न कोणबाट सहयोग गर्नुहुने तथ्याङ्कदाताहरू, उत्तरदाताहरू पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

शोधकार्य आफैंमा एक महत्पूर्ण एवम् जटिल कार्य हो । यसका माध्यमबाट शिक्षकको दक्षता विकासमा एवम् विद्यालयको शैक्षिक सुधार तथा उन्नयनमा स्रोत व्यक्तिको भूमिका निरुपण गर्न सकिन्छ भन्ने आशा लिएको छु ।

अन्त्यमा, यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

लक्ष्मण कुमार मिश्र

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोत व्यक्तिको भूमिका शीर्षकमा केन्द्रित रही तयार पारिएको हो । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकासको लागि स्रोत व्यक्तिको भूमिका खोजि गर्नु रहेको छ ।

उपरोक्त उद्देश्य पूरा गर्नका लागि यस अध्ययनमा इलाम जिल्लाका १० वटा स्रोतकेन्द्र मध्ये चुलाचुली स्रोतकेन्द्रलाई सुविधाजनक नमुना छनोट विधिका आधारमा छनोट गरिएको र त्यस स्रोतकेन्द्र भित्रका स्रोतव्यक्ति -१, शिक्षकहरू २१०, वि.व्य.स. अध्यक्ष २१, प्रधानाध्यापक २१ जना गरी जम्मा २५३ जनालाई जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ । जसमध्ये ६ वटा माध्यमिक विद्यालयका ४/४ जनाको दरले २४ जना शिक्षकलाई सुविधाजनक नमूना छनोट विधिको आधारमा अध्ययनमा छनोट गरिएको छ । यसका साथै उक्त विद्यालयहरुका वि.व्य.स. अध्यक्ष, स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति र प्रधानाध्यापकलाई पनि नमुना उत्तरदाताको रूपमा छनोट गरिएको छ भने सुविधाजनक विधि मार्फत अध्ययनको जनसंख्या र क्षेत्र छनोट सीमित भएकोले अन्य क्षेत्रका विविध पक्षहरू समेट्न सकिएको छैन । यस अध्ययनका लागि प्राथमिक र सहायक दुवै तथ्याङ्क स्रोतहरुको प्रयोग गरिएको छ ।
निश्चित प्रयोजनका लागि सानो क्षेत्रमा गरिएको यस शोध अध्ययन अन्यत्र सामान्यीकरण नहुन पनि सक्छ । तथापी यसले यो र यस्तै क्षेत्रमा गर्ने अध्ययनमा मार्ग दर्शन बनेर सघाउ पुऱ्याउने कुरामा आशावादी रहन सकिन्छ । यस अध्ययनमा अन्तरवार्ता सूची, प्रश्नावली, अवलोकन फाराम र छलफल मार्फत आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सङ्कलित तथ्याङ्कलाई उद्देश्यअनुरूप गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाबाट व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन टेलरको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई एकाकार गरिएको छ ।

शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकासमा शिक्षकको आफ्नो ज्ञान, अनुभव, मेहेनत, लगनशिलताका साथै पेशागत तालिमको समेत भुमिका हुन्छ । यो अध्ययनमा 'शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकास' लाई तालिमका माध्यमबाट प्राप्त हुने दक्षतामा सीमित गरी अध्ययन गरिएको छ । शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकासका लागि तालिम कार्यक्रम विभिन्न चरणमा सञ्चालन गरी स्थानीय स्तरबाटै दिनु पर्दछ भन्ने मान्यता अनुसार शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले स्रोत केन्द्र मार्फत शिक्षकको पेशागत विकासका लागि तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ । उक्त तालिम सञ्चालनमा स्रोत व्यक्तिले तालिम कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकको छनोट, तालिम प्रशिक्षकको व्यवस्था, तालिम सञ्चालनका लागि सामग्रीको व्यवस्थामा जोड दिइएको तर भूमिका निर्वाह गर्ने क्रममा नीतिगत रूपमा दिइएका दायित्वहरू, सहजरूपमा गर्न केन्द्रबाट हुनु पर्ने प्राविधिक र नियमित सहयोगको साथै उपलब्ध हुनु पर्ने अनुगमन सहयोग हुन नसक्दा तालिमलाई पूर्ण प्रभावकारी बनउन नसकिएको पाइयो । स्रोतव्यक्तिले शिक्षक छनोट अन्तर्गत विद्यालय भ्रमण जस्ता कार्यहरूगर्दा सैद्धान्तिक रूपमा सहमति, असहमति हुने र समयमा उक्त कार्य गराउन वाधा हुने देखिएको पाइयो । त्यसैगरी तालिम कार्यक्रम सञ्चालनमा जिम्मेवारीहरू अस्पष्टताका कारण कुन कार्य कसबाट हुने वा समस्याको जिम्मेवारी कुन निकायबाट पहल गर्ने जस्ता अन्यौलको अवस्था पाइयो ।

तालिम कार्यान्वयनमा जे जस्ता समस्याहरू भएतापनि तालिम कार्य स्रोतकेन्द्र बाट नै सञ्चालन हुँदा शिक्षकहरू लाई तालिममा सहभागि हुन सहज हुने कुरा दुविधा छैन । तसर्थ उक्त केन्द्रलाई पूर्णता प्रदान गरी त्यस केन्द्रबाट दिने तालिम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन प्राविधिक कार्यका रूपमा विद्यालय निरीक्षकको भूमिका स्पष्ट किटान गरी उसलाई सो कार्यका लागि बढी जिम्मेवारी बनाउने, अनुगमन कार्यलाई नियमित र अनिवार्य गराउने, श्रोतव्यक्ति, जिल्ला शिक्षा कर्यालय, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको भूमिका लाई नीतिगत रूपमा स्पष्ट पार्ने, श्रोतकेन्द्रका भौतिक पूर्वाधारमा सुधार गर्ने र श्रोत व्यक्तिको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन समूह विद्यालय प्रधानाध्यापकलाई विद्यालय/अन्तर विद्यालय भ्रमण कार्यक्रमको जिम्मेवारी उनीहरू मार्फत गराउने परिपाटी गरेमा उक्त तालिम कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सक्ने कुरा पाइएकाले यस्ताकुरा सुधार तथा नियमितता दिनु आवश्यक देखिन्छ ।

विषय सूची

पृष्ठ संख्या

सिफारिस-पत्र क

स्वीकृत-पत्र ख

कृतज्ञता ज्ञापन ग

शोधसार घ

विषय सूची च

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप झ

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ७

१.३ अध्ययनको औचित्य ८

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरु १०

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु १०

१.६ अध्ययनको परिसीमा ११

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १२

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १७

२.३ शैक्षिक उपादेयता १९

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा २१

३.२ जनसंख्या र नमूना छनौट २२

३.३ तथ्याङ्कसङ्कलनका विधि तथा साधनहरु २२

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २३

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २४

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २४

परिच्छेद चारः नतिजाको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१. शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकासमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका २५

४.१.१. शैक्षिक भूमिका २६

४.१.२. प्रशासनिक भूमिका २७

४.१.३. निरिक्षणात्मक भूमिका २९

४.१.४. प्राविधिक भूमिका ३०

४.१.५. समन्वयात्मक भूमिका ३१

४.२. शिक्षकको शिक्षण दक्षता विकासका लागि तालिम सञ्चालन गर्दा स्रोत व्यक्तिले भोग्नुपर्ने समस्याहरु ३३

४.२.१ प्रशासनिक समस्याहरू ३५

४.२.२ निरीक्षण सम्बन्धि समस्याहरू ३५

४.२.३ आर्थिक समस्याहरू ३५

४.२.४ तालिम सामग्री सम्बन्धि समस्याहरू ३६

४.२.५ निर्णय सम्बन्धि समस्याहरू ३७

४.२.६ समन्वय सम्बन्धि समस्याहरू ३८

४.३. शिक्षकको शिक्षण दक्षतालाई अगाडि बढाउन सकिने सम्भावित उपायहरु ३९

४.३.१ प्रशासनिक व्यवस्थापन ४०

४.३.२ निरीक्षणमा सुधार ४१

४.३.३ आर्थिक स्रोत जुटाउने ४१

४.३.४ शिक्षण दक्षता विकासका लागि तालिम सामाग्री को विकास ४२

४.३.५ निर्णय क्षमताको विकास ४२

४.३.६ समन्वयात्मक वातावरणको सिर्जना गर्ने ४४

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१. निष्कर्ष ४५

५.२. सूझावहरु ४६

५.२.१ नीतिगत तहका सुझावहरू ४६

५.२.२ अभ्यास तहका सुझावहरू ४७

५.२.३ अनुसन्धान तहका सुझावहरू ४८

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

सङ्क्षिप्त शव्दको पूरा रूप

एफ.डब्लु टेलर	:	फ्रेडरिक विन्स्लो टेलर
एम.एड.	:	मास्टर्स ईन एजुकेशन
का.स.मू.	:	कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन
टि.पि.डि.	:	टिचर्स प्रोफेसनल डेभलपमेन्ट
बी.एड.	:	व्याचलर ईन एजुकेशन
रा.शि.प.यो.	:	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	:	विद्यालय निरीक्षक
शै.ता.के.	:	शैक्षिक तालिम केन्द्र